

Az épület, az építész és az építészet

MÓSER ZOLTÁN
INTERJÚJA

Maros Tamás a tóki lakótelep tervezéséért az idén Ybl-díjat kapott. Az újságokban csak e rövid közlemény jelent meg; most ezt próbáljuk bővíteni, magyarázni. Nem portrét rajzolunk róla, s ezért nem is hétköznapijait, munkavégzését, nehézségeit, életét követjük szemmel, inkább az általa tervezett és megépített lakótelepről kívánunk szólni. Annak szépségéről és hasznáról, formájáról, jelen- és jövőbeliségéről. A szembesítés módszerét választottuk ehhez: az épületet az építésszel, az építést az építésszel szembesítettük, a tervet a megvalósulással.

Falu – új falu – a jövő faluja

Hogyan született meg a lakótelep építésének gondolata? Hogyan lettél e vállalkozás tervezője? Egyáltalán hogyan és honnan kerültél ide?

Hét év szakmai múlt állt mögöttem, a legkisebb eredmény nélkül. Négy évet tervezőirodában töltöttem. De az inkább hivatal volt, alá-fölé-mellérendeltségi viszonyokkal, s nem autonóm közösségek együttése. Lehet, hogy 15 év múlva én is kapnam volna valamilyen nagyobb munkát, de ezt nem vártam meg. Egyik ismerősöm ismerőse szolt, hogy a tóki Egyetértés tsz-ben volna egy állás: egy gyümölcskombinát kivitelezéséhez kerestek valakit. Mivel én úgyis a kivitelezés felé hajlottam, eljöttem ide. Egy éve voltam itt, amikor a tsz vezetősége, Rakusz József elnökkel elhatározta az építkezést. Lehetővé tette ezt a megváltozott pénzügyi helyzet is, a nagy építési hitelek: a szociális kedvezmények levonása után az összeg 25%-át kell befizetni, a többire 30 éves törlesztéssel, 2 és 6%-os kamat mellett adnak hitelt. Ugyanakkor volt a tsz-nek egy építő részlege, akik évente 15–20 lakást felépítettek, de nem itt a faluban, hanem más helyeken. Így aztán elhatározták, hogy itt, a saját dolgozóiknak építenek egy új lakótelepet.

Rados Jenő Magyar építészettörténet című könyvében közel 100 oldal foglalkozik az 1945 utáni építőművészetünkkel. Megdöbbentően igaz: egyetlen falusi ház sem szerepel benne! Ne kérdezzük most az okokat. Tudjuk, hogy falura házat bárki tud tervezni. De hogy az több legyen, mint négy fal tetővel, benn egy családdal — akik valahogy élnek —, ahhoz egy kicsit művésznek, költőnek, szociológusnak pszichológusnak is kell lennie a tervezőnek. De mindez még nem elég: értenie, éreznie kell azokat az embereket, akiknek épít. Ti soha nem voltatok falusiak. Nem jelentett ez valami nehézséget?

Nem az a baj, hogy falusi ház képe sem szerepelt Rados könyvében, hanem az, hogy egyetlen olyan épület sem, amely inspirálhatta volna a falusi építészetet. Egyszer olvastam egy cikket, Passuth Krisztina írta, hogy csak építsenek a falusiak, eddig is azt tették, és csak ment valahogy. Ez a szemlélet tarthatatlan. Amíg itt beszélgetünk, legalább 10 családi ház épül fel az országban — óránként négy épül... Ahogy a televíziót sem a falusi barkácsolja össze, hanem szakember, gyárakban, úgy az építést is rá kell bízni az építőre. Mert ezt a katasztrofális helyzetet a városi értelmiségnek kell megoldani. Természetesen nem úgy, hogy egy mérnök egy kofferral lemegy falura, hogy tessék, itt vagyok! Ezt a tevékenységet sokkal jobban intézményesíteni kellene, és ellátni az intézményt mindennel, hogy a fejlett műszaki és technikai feltételeknek megfelelően.

Az építésznek nagy előnye és főleg öröme, ha érzi a genius locit, és ennek szellemében tervez. Pótolhatatlan öröm az is, hogy látja terve megvalósulását. Arra nincs ideje — de nem is kell hogy átváltozzék egy-egy alkalomra falusinak, hiszen más eszközökkel dolgozik, mint a színész. Tapasztalatait, teljes tudatát és tudatalattiját kell összpontosítania a feladatra, amelynek megoldását türelmetlenül sürgetik.

A terveket feleséggel, Pesten készítettük el, 3 hónap alatt. Nem az egészet, csak azt, ami feltétlen kellett az elinduláshoz. Aztán ezt fokozatosan fejlesztettük tovább.

Természetesen ha nem is lettünk e rövid időre falusiak, arra gondoltunk, hogy kiknek épül a telep. Így egy dologhoz kötöttük magunkat: minél inkább földközébe építsünk, hogy aki benne lakik, minél több földet lásson, és legyen sajátja is, ahová kiléphet.

„Téves az a nézet, hogy a modern mozgalom minden hagyományos és népi művészettel szemben cinikus álláspontra helyezkedik. De éppen a fejlődés folyamatának ismeretében nem akarjuk, hogy mai megváltozott feladatainkat túlhaladott formákban fejezzük ki” — írta Breuer Marcell. Paul Valérynél pedig ezt olvastam: „A legmagasabb rendű szépség szükségképpen zsarnoki.” Amit te egy falunak, a falusi embereknek építéssel, teljes elfordulás minden hagyományos formától. Úgy hiszem, hogy merész tett volt ez. Már-már „zsarnoki”. Honnan volt merszed, hogy ezt így tervezd és csináld meg?

Azt, hogy népi építészetünkből asszimiláljuk az új építészetet, én képtelenségnek tartom. Ez ellen a falusiak tiltakoznának a legjobban. Egyáltalán mindent el kellene felejteni, vagy legfeljebb tudat alatt tárolni. Mindenesetre a jó dolgok, a tökéletesek képesek választ adni

a kor, a jelenkor kérdéseire. Így amit rossznak tartunk, az azért rossz, mert elkalandozik térben és időben, tehát nem kötődik sem a helyhez, sem a jelenhez.

Az antropomorf arányokat, a célszerűséget, az egyszerű szerkesztést alkalmazza a népi építészet, de a modern építészet is. Egyáltalán, ezeket az ismérveket fellelheted minden jó alkotásban. Így hát a probléma nem az, hogy a tradicionális faluépítéshez térjünk vissza, hanem az, hogy a mai adottságokhoz alkalmazkodjunk. És ez a nehezebb! A sátoztetős családi háznak semmi köze sincs hagyományainkhoz, még kevésbé az új építészethez, amit meg akarunk falun is teremteni. Hogy ez a telep ilyen, azt a véletlennek is köszönhetjük. Annak, hogy a tsz építőbrigádja építette, és nem valamelyik nagyvállalat. Mert akkor bizonyára daruval felhúzott blokkházak vagy panelházak lettek volna! De így a tervezéskor a hagyományos technikára kellett gondolni, és maga ez a tény nagy szabadságot adott. Úgyanígy a beruházó, az OTP sem szólt bele semmibe. Csak a többszintességet meg a közműve-

sítést kötötte ki, és azt, hogy legalább 60 lakásnak kell épülnie. A tsz vezetősége négy-lakásos, kétszintes házakra gondolt (kettő alul, kettő felül), külön telekkel, kerítéssel. Lebeszéltem őket a parcellázásról, mert így nagyon megdrágulna a közművesítés, s a ház előtti parcellák használata sem lenne egyértelmű. Inkább legyen egy telep, egy koncentrált egység, lakásonként külön bejárattal, távolabb kis telekkel. Ebben meg is egyeztünk. Még azt kérték, hogy egy lakást 300 000 Ft-ból hozzák ki. Az elején ez sikerült is, de az áremelkedések után már nem.

Mindenesetre maga az építés, a terv támogatása és kivitelezése a tsz részéről igen progresszív lépés volt. S hogy miért nem követik más tsz-ek is? Mert ez semmi használnak nem jár számunkra. Sőt, egy ilyen maximált áras munka, ahol nagyon alacsony a lakások ára, egy kicsit ráfizetéses is, és ezt nem minden tsz vállalhatja.

A „magas ház vagy földszintes ház” kérdését mintha sajátos kompromisszummal oldották volna fel...

Ma az építkezés non plus ultrája a kertes családi ház — minél több lépcsővel. De bármily csodálatos találmány is a lépcső, bármily fantasztikus építészeti hatások keltésére is alkalmas, én anakronizmusnak érzem ma vidéken, főleg sík terepen. Perbálon földszintes beépítést terveztünk volna — persze a lakáson belül lettek volna szintkülönbségek, de nem egymás feletti szintek! —, ha a többszintes lakásokat az OTP hitelfeltételei elő nem frják!

Tervezéskor gondoltál-e a falusi élet szükségleteire és konvencióira? Például ha valaki disznót akar tartani? Kertészkedni?

Te is falun élsz, és tapasztalod a falusi életforma ellentmondásait: ünneplőbe öltözött öregember megy a templomba, közben olajos overallban fiatalember bütyköli a vadonatúj Zsigulit. Elmaradottság, technikai haladás, gyorsuló idő...? Hogy értelmezzem ezt a jelenetet? Nézd, ezeket a lakásokat nem állattartáshoz terveztük. (Ha lett volna igény, természetesen tervezhettük volna úgy is!) Ezért megengedhetetlen, hogy 100 családból 3 disznót tart, tehát egy szűrt épít a lakások elé, persze engedély nélkül. Ez megengedhetetlen a jelenlegi lakás-sűrűségnél. Mert itt ez fővárosi sűrűség. Természetesen meg lehetne azt a három disznóól építését is oldani valahol, de nem itt! Viszont ez már nem az építész problémája, ez mindenkié, az egész telep közossége. Zöldskerteket parcelláztunk. Belátom, hogy ebben egy kis hibát követtünk el: ragaszkodnom kellett volna, hogy legalább 500 méterre legyenek a lakásoktól.

„Építeni annyit jelent, mint életfolyamatokat alakítani” — írta Walter Gropius. Ha szabad tovább kérdeznem, „mit szól” ez a lakás, ha egy családban 4—5 gyerek születik: ha ideköllöznek a nagyszülők, ha 3—4 tagú vendégsereg érkezik? Azt hiszem, mindhárom eset lehetséges, reális, de ehhez szűknek tűnik ez a lakás.

A lakások 80—87 m² alapterületűek, tehát a mai normák szerint nagyon számítanak. De te másra gondolsz. Egy ideális lakásnak a családi élet változásait tudnia kell követni, átépítéssel, bővítéssel. De volna más megoldás is. Egy településen belül sokféle lakásnagyságot, és fajtánként legalább két minőségi fokozatot kellene megépíteni. Mi, itt Perbálon összeirtuk a jelentkezők adatait, a családok létszámát, kor, nem és foglalkozás szerinti megoszlását, a szokásaikat. Ezek után három lakásnagy-

ságot terveztünk, de végül csak a közepes nagyságú lakásra volt jelentkező. Így azt építettük meg három változatban. A telepen még 40 lakás épül, és itt nem kérdezzünk meg senkit, hanem igyekeznünk fogunk egy olyan szisztémát tervezni, ahol elvileg végtelen a variációk száma. Meggyőződésem, hogy egy felméréskor presztízből nem választanak kis lakást, még ha indokolt volna is. Pedig egy ilyen telepen cserélhetőek lennének a kis és nagy lakások, a családok változásához mérten. Csakhogy erre nem gondolnak.

Egyébként ezeket a lakásokat 6 főre terveztük: 4 gyerek vagy 2 gyerek és a nagyszülők. Így a két hálófülkében lenne négy hely, két fekhely meg vagy a galérián, vagy a nappaliban. Egyébként a 4–5 gyerekes nagycsalád olyan ritka manapság, mint a fehér holló. Itt egyelőre még 3 gyerekes család is csak egy van.

„Benne vagyunk, benne mozgunk, benne élünk tehát az ember alkotásában! Azt lehet mondani, hogy itt benne lélegzünk valakinek az akaratában és vágyaitában. Erőszakkal fogva vagyunk az általa megadott arányok között” — ismét Paul Valéryt idézem. Három lakó, „akaratod foglya”, háromféleképpen vélekedett. Az egyik nagyon jól érzi magát, a másik holnap menne, ha mehetne, a harmadik a magas rezst (1500–2000 forint a törlesztéssel együtt) sokallja. Hogyan látod az ott lakók életét? Milyen hatással van rájuk az új környezet?

Vannak dolgok, így többek között az önálló gondolkodás készsége, aminek kifejlesztése az iskolák feladata lenne. Akik nincsenek felkészítve a jónak és a még jobbnak, az újnak a befogadására, mit kezdjen azokkal a legmagasabb rendű műalkotás — egy könyv, egy zenemű, egy szobor —, mit kezdjen a falusi lakásépítés? Akik nem szeretnek itt lakni, nem vinnék-e el magukkal a hön öhajtott családi házukba nyomasztó gondjaikat? Csak ott a kutya se kérdezné meg, hogy érzik magukat.

Úgy látom, hogy a lakások egyértelműen jó hatással vannak a lakókra. Mert itt az életformájuk változott meg. A gyerekek még színpadot is állítottak maguknak és jelmezekben darabokat rögtönöztek. S mit szóljunk ahhoz a sommás véleményhez, amit én is hallottam egy háziasszonytól, aki szintén nem szeret itt lakni: „Olyan, mintha egész évben nyaralnom kellene: fehér falak, napsütés egész nap!” És hallottam egy reális negatív véleményt is: „Nem kívánhatja azt senki, hogy ebéd közben örüljek annak, ha a szomszédom lehúzza a W. C.-t!” De ez nem a telep kritikája, mert miért nem gyártanak más szerkezeteket!

Talán Te is tudod, hogy kezdetben több ragadványneve volt a lakótelepnek. Én kettőt hallottam: stúgróránc és csírkekellető. Mivel mindkettő valamit elmond a lényegéből, nem találok gúnyosnak ezeket.

A magyar falu előbb látott modern sertéstelepet dán klímaberendezéssel, preszszót üvegfalal, mint modern lakóházat. Persze, hogy értetlenül áll meg előtte! De mit jelent az új építészeti egy átlag értelmiséginek? Külföldön ha járt, megnézett akár csak egyetlen új épületet is? De maradjunk Perbálon. A stresszhatás természetes. Ez először talán negatív, de fokozatosan javul a helyzet, ahogy jönnek az új lakók, s ahogy az új környezethez hozzászoknak.

Dehio írja a középkori várakkal kapcsolatban, hogy „nemcsak erősek akartak lenni, hanem erőseknek akartak látszani is”. Milyenek akartak lenni és milyenek akartak látszani a perbáli lakások?

Ez a 100 lakáséjtből álló halmaz Egy Egész akart lenni, és annak is látszani. Messziről a sziluettje a tájba simul, és csak közelebről válik el élesen a környező gabona-földektől; sűrűségével, ritmusával, utcáival, térarányaival ember alkotta közeget terem.

A múltkor egy levél címzésén ezt olvastam: Dankó-köz. Tudtam mindjárt, hogy aki-nek megy a levél, hol lakik, kicsoda. Vagy ha ezt hallom, Pityerszer, rögtön az Őrségben érzem magam. De ha azt, hogy „X. Y. lakótelep”, csak dobozházakra vagy sátorotelőkre gondolok, és semmi szép, semmi jó nem jut eszembe. Olyan hidegnek érzem ezt az elnevezést. Gondoltál-e arra, hogy ezt a lakótelepet valami jelzővel illesd? Vagy elnevezd valaminek? Ismered a példákat a modern építészetből. Bofill az egyik magasházát „Kajka kastélyának” nevezte el. Wright pedig a saját házát Taliesinnek, „csillogó szemöldöknek”.

A kataszteri térképen Kisperbál a neve, én is annak hívom. Becézni, mintha egyszerűlt fiaim volna, nem akarom. Talán az ittlakók közül valaki kitalál egyszer egy jó elnevezést, a telephez illőt.

„Ha sikerül (az építész erőfeszítése), akkor el sem tudná képzelni azt a házat valahol másutt, mint ott, ahol éppen van. Környezetébe jól illő rész lesz. Díszíti a környezetet, ahelyett, hogy csúfítaná” — írta Frank Lloyd Wright. El tudnád-e képzelni máshol, a falu más részén ugyanazeket az épületeket? Más formát, más elhelyezést terveznél-e ide?

Száz lakás építésére 200×200 méteres területet kaptunk. A kérdés nem az volt, hova építsünk, hiszen az egészet kellett beépíteni. Az volt a kérdés, hogyan építsük be a dombot? A hajlását követtük az épületekkel. Sajnos nem volt elég meredek ahhoz, hogy tervünk tökéletesen megvalósuljon. Teraszos lakásokat, házsorokat akartunk, ahol a felső átlát az alsó soron. Vagy lent gyalulni és fent emelni kellett volna a dombot, de ez túl drágának ígérkezett, vagy az alsó sort lapostetővel építeni, de ezt meg nem szeretik valamiért az emberek.

„Mit üzen az örökkévalóságnak” a lakótelep? Ma fiatal. De mikor lesz öreg?

Egy vályogház 100 évet kibír. Így gondolom, hogy ez is „elél” addig. A támfalak, a válaszfalak elnyúlhatatlanok. A tetőcserepet majd cserélni kell, a parkettát is, az ablakokat az ajtókat többször festeni, persze meszelni. De az épületeket ma sokkal inkább az erkölcsi avulás fenyegeti, mintsem a fizikai. Lehet, hogy 10 éven belül elavult lesz, korszerűtlen.

Tervek, álmok és megvalósulások

Milyen szépséget próbáltál kialakítani a rajzasztal mellett, melyet kértek tőled a megrendelők?

Tervezés közben kerestük, hogy lehetne különböző magasságú és nem is mindig vízszintes síkokkal fedett tereket egy lakáson belül értelmezni. Hogy lehet izgalmasabbá tenni egy lakásbelső, hogy lehet a belső teret gazdagítani lépcső, függőleges faldarabok, vízszintes elemek felhasználásával.

Szólj valamit e külső és belső tér viszonyáról; hogyan alakult ki e lakások belső tere.

A lakás mindig csak fele a térélménynek. A másik a külső tér: az utcák, a terek; azok, amelyek engem a lakásba vezetnek, melyeket nap mint nap látok. Ezért nem

mindegy, hogy ezek milyenek. Arra kell törekedni, hogy a kettő ne váljon el. (Ezt nevezte Wright organikus építészetnek.) Mármost legtöbbször a kinti világ az adott. Az a jó építész, aki olyan épületet tervez oda, amelyik harmonikusan beilleszkedik a tájba, mintegy annak egyik eleme lesz. És jó építész az, aki e külső és belső teret egyévolvasztja. A lakás belső tere a környező világ egy molekulája. Kapcsolatuknak töretlennek kell lenni, hogy ez a szerkezet élő maradjon.

Mi itt arra törekedtünk, hogy a belső teret minél hatásosabbá tegyük. Kerültük az egyforma belmagasságokat, igyekeztünk a vízszinteseket és a függőlegeseket megtörni enyhén ferde síkokkal, vonalakkal. Mert nem feltétlen velejárója egy szobának, hogy kocka legyen. Az esztétikum mellett gazdaságossági gondolatok is a nagy belső tér mellett döntöttek. Azért is törekedtünk arra, hogy ne legyenek szobák szerinti zárt terek, hogy minél kevesebb válaszfal, ajtó legyen. Ugyanakkor ezt a nagy belső teret sokkal könnyebb a központi fűtéssel kifűteni. A kialakult tetőtér formát a leggazdaságosabb elosztással akartuk kihasználni. Fenn van a két hálófülke és a fürdőszoba — ezek zártak — és itt van a galéria is, ami a leghasználhatóbb része lett a lakásnak. Olyan privát rész ez, zárt birodalom, bár fala nincs, ahová vendégeket nem visz az ember. Általában itt nézi a televíziót, de lehet itt elvonultan dolgozni, aludni. Igaz, van, aki ruhaszárítónak használja. Talán a padlás érzete szülte ezt a megoldást, meg az, hogy ott van a fürdő. Pedig lent építettünk külön kis mosókonyhát, egy fülkét. Ugyanakkor e belső térben olyan „közlekedő utat” terveztünk, hogy mindenképpen keresztülmenjenek a lakók az egészen, és ne legyen a lenti, nappali részből „tisztá szoba”. Így is van, aki teletette hatalmas dísznövényekkel, és nem használja, mert jobbra az étkezőhelyiségben gyűlik össze a család.

Tervezés közben mennyit gondoltál a lakások akusztikájára, mennyit a külső és belső színekre, mennyit a fények mozgására, a napra és a villanyvilágításra?

A lakások akusztikája kitűnő, engem is meglepett, mert tervezéskor nem gondoltunk rá. A színekről határozott elképzelésünk volt: kívülről nyerstégla fehérre meszelve, piros cserép, sötétbarna bádóg. A fa mindenütt mahagónivörös. Belül a falak fehérek, a padlón szürke szőnyegek, illetve zöldre pácolt parketta. De nem sikerült mindent keresztülvennünk. A külső fehér meszelés nem készült el, a lakók tiltakozása miatt: azt mondták, hogy az ólakat szokták meszelné.

Az, hogy egy lakás napfényes legyen, nagyon fontos. Ez annyira szokatlan volt a falusiaknak, hogy kétségbeesetten függönyöket és redőnyöket szereltek fel, még a keleti homlokzatra is, hol pedig erős naptól nem kell tartani. Ezeket azután egész nap leeresztve tartják. A mesterséges világításnál hasonló a helyzet: hozzászoktak

a sötét lakásokhoz. Most már sajnálom, hogy a költségvetésbe lámpákat nem vettünk be: azt ugyanis mindenki maga szereli fel, és oda, ahová kívánja. Igaz az is, hogy a korszerű világítás 20 000 forintba került volna!

Általában — konkrétan

„Az ornamentika minden emberi kultúra hű velejárója. Ha azt mondják rá, hogy őszinte; ugyanaz, mintha belülről fakadónak neveznék. Az ornamentika az emberi lény emberi voltának elidegeníthetetlen eleme” — írta Frank Lloyd Wright. Új stílus szükségszerűen új ornamentikát kíván. Itt az első ránézésre úgy tűnik, hogy mellőzted, nélkülözted.

Az ember, amikor megadott összegből gazdálkodik, tehát ahhoz méretezi a lakóház terveit, mindenre gondol, csak erre nem. Mert ez vagy jön az egészségből, vagy ha utólag toldok hozzá vala — még ha a legszebb dombormű is az —, félfő, hogy csak sivár dísz lesz.

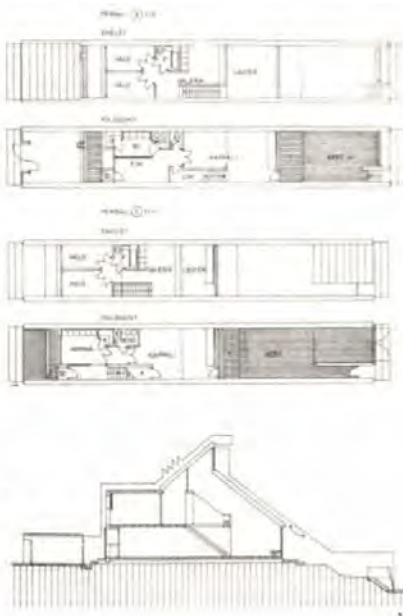
A támfalakra, az oldalfalakra nagyméretű jeleket szeretnénk festeni, lehetőleg fluoreszcens festékekkel, hogy este is láthatók legyenek. Vagy ott van a kémény. Képzeld el egy falusi házat kémény nélkül: olyan csupasz az egész. Az az érzése az embernek, hogy ott van felfüggesztve az egész, vagy hogy itt kapcsolódik az ég a földdel. Egyetlen gyerekrajzon sem hiányzik, annyira a ház velejárója. Ezért is igyekeztünk a szellőzőket úgy megépíteni, hogy a kémény érzetét adják. (Persze ezek a „pót-kémények” is.)

„Hol végződik a modern építészetben a korszerűség és hol kezdődik a művészet? Más szóval: mekkora adag művészet engedélyezhető? Hol és miképpen vonható meg a határ?” — kérdezte Breuer Marcell. Te milyen választ adnál e kérdésre?

Azt hiszem, az építészet „köztes” terület. Abból is látszik, hogy nálunk a Műegyetemen tanítják. (De nem így a franciáknál, az olaszoknál!) Vagy amikor üdülünk egy alkotóházban, ott mindenki „Művész Úr” volt, csak én voltam „Apuka”.

(Mivelhogy ott volt a két gyerek is.) Aztán ott vannak a tervezőintézetek, amelyek szétzúznak minden művészi kezdeményezést: eleve olyan a felépítésük, olyan a légkörük, tele vannak szakmai konvenciókkal, amin nem tudják túltenni magukat, és ez minden fantáziát gátja. Kialakult közben a „Szép ház” típusa a nagy középületeinknél. Ezeknek alaprajza, felépítése, még a lépcsőfokok száma is talán teljesen egyforma. Amin változtatgatnak, és az a művészet ma, az a homlokzat másfajta kiképzése. Természetesen létezik és kell is lennie egy magasabb rendű tipizálásnak, hisz nem lehet mindegyik épületet teljesen külön megtervezni. Vagy nézz meg egy kertes családi házat: megint ugyanaz az alaprajz, tető, ablakok, ajtók és csak a kerítés, a feljáró és a ház színe más. Pedig nem ott, hanem bent kellene valamit tenni: más és más fürdőszobát vagy konyhát tervezni — számtalan lehetőség van, egészen az ablakok kiképzéséig.

Határozottan állíthatom: egy fantáziával, szellemesen megtervezett és kivitelezett épület semmivel sem kerül többbe, mint a szokvány. Csak itt valami

másról van szó. Az építkezéshez pénz kell. A kérdés az, hogy kevés van-e, vagy több is, mint ami kell. És az az igazság, hogy minél kevesebb a pénz, annál több *szellemi energiára* van szükség. És ez a szellemiség — minél inkább meg tud szabadulni a konvencióktól, melyek gátolják —, ez alakul át művészetté. S ez olyan szintű, amilyen volt a küzdelem a tervezés közben — amennyi energiát a megoldatlan feladatok kitálására szánt az ember. S ha ezt nem teszi, vagy nem kell tennie, mert dól a pénz, ott pont ez az energia vész el, amit az alkotásba fektetünk, s lassan elvesz maga az alkotás vágya, kényszere, ösztöne, s így lesz az építészből hivatalnok. Egy nagy tervezőiroda nem vállal el mindent, csak azt, ahol nagy pénzek forognak, s hogy ő is minél nagyobb haszonnal dolgozzék, szüksége van, hogy mielőbb kész legyen a munkával; így lehet az, hogy a meglévő típust alakítja át egy kicsit. Pedig úgy lenne jó a tervezés, ha úgy alkotna az építő, mint a regényíró. Minden jelentős vállalkozás előtt az egészet előlről kezdi, próbálja elfelejteni az előző művét, még ha oly kiváló volt is, mert most egy újat, egy mást akar létrehozni. De az építész nemcsak megtervezi, hanem végigviszi, végigszenvedi a munkát: ott van a kivitelezéskor is, egészen a be-költözésig. Lehet, hogy ez idealizált kép, de mi itt így csináltuk végig az egészet.

„A modern építészeti mozgalom nem a tulajdonképpeni műszaki gondolkodásból eredt. A műszaki eredményeket már jóval a modern mozgalom előtt is ismerték, és fel is használták. A mozgalom valójában abból az akaratból származott, hogy megértsük és fel-fogjuk e kor szellemét, tehát eredete akaratunkban van, és ennek érzelmi és világnézeti jellege van” — ezt is Breuer Marcelltól idézem. *Mennyire van jelen e kis Egészben a mai kor, mennyire az 1970-es évek Magyarországá, a mai új falu? Jelen vagy-e Te is?*

Ez a perbáli telep egy kis jelzés. Nem mérföldkő valaminek a történetében. De remélni merem, hogy azt az utat mutatja, amerre haladnunk kell. Sok kísérletre van szükség — nem mellékes dolgokkal való kísérletezgetésre gondolok —, mert az eddigiektől alapvetően különböző megoldásokat kell találni. A jövő faluját első-sorban társadalmi változások fogják kialakítani, de remélem, hogy a környezet-építésnek is komoly szerep jut. A települések struktúráját úgy kellene már most is terveznünk, hogy nyílt, minden változást befogadó rendszerek legyenek.

Azt hiszem, ha valamit visszatükröznek ezek a lakások, az a napjainkban, és ezen belül a magyar falu társadalmában, szellemében végbemenő változások. Egy megváltozott új lakásban másként lehet élni, másként lehet gondolkodni. Aki itt él, ezeken a nagy ablakokon át néz a világra, és ez más, mint eddig volt. Ha munkába indul, ezen az ajtón és kapun lép ki, ezeken az utcácskákon halad, és ez megint más, mint eddig volt. Talán azt mondanám úgy „1970-es módon” él. Még talán egyfajta küzdelem, küszködés is elárul a forma, ha igaz. Mert semmi átalakulás nem megy vég-be belső küzdelem nélkül. Így talán e küzdelemben én is jelen vagyok.

A Balaton két partján kétféle stílus, építési mód alakult ki, mivel a földrajzi lehetőségek adta anyagok közül választhattak: a déli parton a vályog, északon a kő volt adott. Nemzetenként és tájanként más-más stílusú házak, házhelyek jöttek létre! Előfordul-e ma ehhez hasonló?

Talán azt kellene megnézni, hogy ma vannak-e olyan törekvések, amelyekről elmondható, hogy történelmi folyamatosság jellemzi őket — kötődés a múlthoz —, másrészt egybeesik-e mai nemzeti törekvésekkel. Én ilyennek látom a japán építészetet.

Nálunk az új lakásépítés egyenlő a házgyári programmal, és mivel az egységes — ugyanazok a formák, anyagok —, különféle stílusok természetesen nem alakulhatnak ki. A középületeink meg eléggé kozmopoliták, fantázia nélküliek. De talán ez megegyezik az emberek, népek, népcsoportok egységesülési törekvésével. Csakhogy ez az eszme vagy korszellem nem találja a formáját, vagy pedig a legegyszerűbbet, a legsivárabbat választja ki a sokféle lehetőség közül.

Úgy tűnik, hogy a fejlett ipari társadalmak építészete hasonló. Iparosított az építkezés, és egyre inkább az lesz. A házgyarak előregyártott elemeiből csupa egy-forma ház épül. Miért van az, hogy a rossz építési koncepciók kerültek előtérbe? Pedig nem is olcsóbb egy házgyári lakás, mint egy másik, csak gyorsabban épül fel. És ez vállalati érdek. A fejlett társadalmak rendelkeznek modern technikával, min-

denféle géppel, ott vannak a korszerű, új anyagok, tehát minden az építőt szolgálja! Csak valamiért az építő lemondott ezeknek a szolgálatáról.

Nézd, alig van különbség a televíziókészülékek között, miért lenne ez meg az iparilag előállított lakásoknál? Hatalmas anyagi áldozatokat hoz a világ a lakás-építésért: vajon a szellemi erőfeszítések arányban állnak-e ezzel? Az eredményen ez nem látszik, sőt, ellenkezőleg: a szegényebb országokban mintha fantáziadúsabb építészet bontakozna ki, mint a gazdagokban.

2000-ig nagy változásokra nem számíthatunk. De mi lesz 2076-ban, kérdezheted?! Mindenesetre arra fel kell készülni, hogy legalább félmillió családi ház épül addig fel.

Szükséges eleme-e a költészet az építészetnek?

Azt hiszem, ezen azt kell érteni, amikor az építész egy pillanatra, ideig-óráig elszakad az anyagtól, minden megkötéstől, az összes konvenciótól — mert ez eléggé megköt mindannyiunkat, téged nem, de engem igen —, és szelleme, fantáziája szárnyra kel. Az építő álmodik! Nehéz dolog az a szárnyalás!

Itt vannak a zsámbéki cigányházak, amelyeket nagycsaládosoknak tervezek; szintén kevés pénz van rá. Már hetek óta alakul, alakítom, de nem megy. Már a harmadik változaton dolgozom. Most valami sátor-forma kialakításán töröm a fejem. A sátor mint *szimbólum*, amit ha sikerül transzformálnom, feltétlenül jó érzést ad majd a lakóknak. Talán nagy karéjba, körbe építeném, s az adná a külső térélményt, ami szintén valami régire emlékeztetne. Ha nehezen megy is, nem mondhatok le arról, hogy valami költészet ne legyen az egészben.

„Azon meggyőződésből, hogy maguk az emberek választhassanak a különböző fajta tervek közül, elképzelésekből, Ricardo Bofill a világ legkülönösebb, legizgalmasabb, legeredetibb építőcsoportját hozta létre. Építőiknek kell neveznünk őket, mert Anna Bofill, Ricardo nővére valóban képzett építész. P. H., az angol asszisztens is az. De a többi közvetlen munkatárs: S. C. irodalomkritikus, J. R. közgazdász, M. N. és R. C. meglehetősen képzetlenek, hozzá nem értők. Jose-Augustín Goytisolo pedig az egyik legismertebb spanyol költő” — olvastam az Architectural Design című folyóiratban. Hogyan képzeted ideálisnak az építész alkotó munkáját? Mit lehetne ebből megvalósítani?

Az épülettervezés „teamwork”, csapatmunka, közös alkotó tevékenység. Vagyis hatékonysága többek közös munkájával növelhető. Gondold csak meg, egy ilyen jellegű beszélgetés, amit itt többször folytattunk, mennyire ki tud mozdítani egy holtpontra jutott gondolatmenetet. Hiszen neked nincsenek szakmai előítéleteid, bátrabban gondolkodol, és olyan kérdéseket is előhozol, ami egy építésznek eszébe se jutna.

A perbáli lakásokat is közös munkában terveztük: építészársam a feleségem, Hámory Judit volt, aki Iparművészeti Főiskolát végzett, és kiváló társ volt Tóbiás László, a statikus, de sok más szakmabelit is belevontunk. Fontos az, hogy a csapat, a közösség az első naptól kezdve együtt dolgozzon, s munkájuk „brain storming”-szerű legyen, állandó párbeszédet folytassanak. Olyan legyen, mint egy filmes stáb. Mert egészen más kész dolgokat megkritizálni, hogy ez jó, ez kevésbé, mint részt venni az alkotó folyamatban, tehát közösen alakítani, együtt gondolkodni. Néha megakad a tervező, sokszor választania kell a lehetőségek között, s ha egyedül van, akár napokig is rágódik a helyes megoldáson. A közös munkával ez elkerülhető. Segít, egyszerre öt ember is a választásban. Ugyanakkor nagyon lényeges, hogy ismerjék a már előzőleg elvetett dolgokat is, tudják, hogy miből választottak.

A csapatba a szorosan vett szakmabelieken kívül író, szociológus, festő, de egyáltalán bárki gondolkodó ember közreműködhetne. Az élőbeszéd szerepe a tervezés bizonyos stádiumában nélkülözhetetlen. Ahogy Valéry is megfogalmazta: „Szó nélkül nincs geometria.”

Beszéltünk már a belső térről, annak viszonyáról a természettel. Legyen szó most egy nagyon izgalmas kérdésről, a nagy utcai terekről. El tudod-e képzelni, hogy egy mai építész teret tervezzen? Mint a reneszánsz mesterek? Mert ha építész lennék, itt megakadna a fantáziám! Ezért engedtesék meg itt egy rövid magyarázat, hogy lásd, nem először tettem fel magamnak ezt a kérdést.

Építészeti élményem, igaz és őszinte, kettő volt, s mindkettő térélmény. Az egyik Közép-Ázsiában, Buharában, a Kaljan-mecset minaretje és a Miri-Arab medresze (mohamedán papmevelde) közti téren, a buharai „fórumon”, a másik Siéna főterén, a Piazza del Campón. Oly nagy hatással voltak rám — ez persze csak utólag látszott meg —, hogy valamit a jellememen is formáltak. Hogy valamit az áhítatból éreztessenek: bárhová is indultam, bármely irányba, a város más részébe is akár, mindig erre a térre jutottam. De nemcsak én, hanem mindenki, aki itt él, jár-ke. S lehetetlen volt meg nem állni, nézeledni, leülni, eggyé lenni a többi emberrel, a galambokkal, a gyerekekkel, az épületekkel: az élő, a lélegző térrel. Éreztem, hogy egyszerre két „időben” élek: egy végtelenben és egy objektívban. Amikor egyszer Illyés Gyulánál jártam, pont a tér problémája jött szóba: van-e terünk? „Talán csak a pécsi Széchenyi teret lehet annak mondani: amit az ember és a történelem közösen, lassú munkával épített.” Erdei Ferenc utolsó, Város és vidéke című könyvében szól arról, hogy mennyire hiányoznak ma a terek a magyar városokból. Ezek után már érthető ugye, hogy miért izgat a kérdés!?

Igen. Azt hiszem lehet teret tervezni. Még ha sok rossz példa áll is itthon előttünk. De ott van Salgótarján tere, azt mintha jó példa lenne. Mert miből áll a tér? Szálloda, könyvtár, ABC-áruház, művelődési ház, mindez közrefog egy nagy telket, amit parkosítottak, padokat tesznek az utak mellé, középre egy szökökutatót. És nem akar összeállni a tér! Miért? Mi teszi a teret térré?

Itt van egy érdekes felmérés a *Bauen + Wohnen* 1971 novemberi számában. Bostonban, az új városháza előtti téren készítették egy felmérést arról, hogy hol gyűlik össze a legtöbb ember?! Az erre a célra épített padokon nem. Hanem van a téren egy Metro le- és feljáró — olyasféle mint a Moszkva téren — s annak egyik oldalfala mellett és a hátuljánál gyűltek össze az emberek, ahová a nap sütött.

Azt hiszem a tér lényege nem a nagy dolgokban, inkább ilyen kicsinységekben van. Apró zugokat kell tudunk tervezni, mert nem a szép épületek együttese a tér, miként a te példád is bizonyítja. Kicsiny, apró dolgok szülik azt a vonzerőt, a vonzó-dást, hogy erre jó menni, itt jó megállni, leülni.

Egy építésze, Rád, milyen hatással van a kortársi építészet? Az építészet melyik korszaka él benned, melyik alkotás volt Rád hatással?

Az első építészeti élményem Mezőkövesd régi házainak konglomerátuma volt, a görbe, csak gyalogközlekedésre alkalmas utcák, teresedések, deszkapalánkoma, egyáltalán az arányok emberi volta. A gyümölcsös, a gazdaság és a gazdasági épületek kint voltak a házakon kívüli. Ilyen környezetben jól érzi magát mindenki, ilyen kellene tudnunk teremteni, a legmagasabb szintű technikát hozzáadva.

Frank Lloyd Wright volt az, aki nélkül nem ilyen lenne az új építészet, s aki még több generáció részére is tartogat gondolatokat. A kortársi építőművészetet folyóiratokból ismerem, ezen keresztül nagyra becsülöm a japánokat. A híres dán építész, *Arne Jacobsen* kollégiumában, az oxfordi *St. Catherine's College*-ben jártam, csodálatos volt. *James Stirling* épületeit Angliában magam is megtapogattam. Az az érzésem, hogy mi még ma sem vagyunk annyira modernek, mint az ő épületei. Annyira egyszerűek, annyi a fantázia bennük, hogy szinte csodálkozik az ember, hogy így is lehet építeni! Talán az a legjobb kifejezés, hogy lelkesítőek!

Végezetül kanyarodjunk vissza ide a lakótelepre. Itt van előtte a Mű, benne élsz Te is. Elégedett vagy?

Nem tudok már egyértelműen lelkesedni: így, ezért, ebben a formában. Sokat beszélünk erről feleséggel, és nagyon sok mindent már másként csinálnék, mint ahogy másként is tervezem a többi lakást is, ha folytatódik az építkezés. Sokkal nagyobb szerepet kell szánni a közvetlen környezet kialakítására, az utak, a terek megtervezésére. Mert egyáltalán nem a lakás funkciójában kell keresni a lényegét egy ilyen lakótelepnek, hanem abból kell kiindulni, hogy ez egy élettel teli szövevény, egy organizmus, s ebbe a játszótér, az utca, a kapu, a határ, a fák is beletartoznak, és ez éppoly lényeges, mint az, hogy egy lakásban lakni lehessen. Ugyanakkor ez még nem befejezett így. Okvetlenül kellene ide egy bolt és egy eszpresszó, amit egyébként terveztünk is. A presszónak lenne egy nagy terasza, a telep legmagasabb pontja, ahonnan szép kilátás lenne a környékre, a medencére. Ez lenne a telep fókusza. És kellene egy szép játszótér a gyerekeknek. De egyelőre ez nem megy, mert több vállalat beruházása szükséges ide, s azok nem akarnak itt építeni.

Az utolsó kérdést egy fotós teszi fel, aki ezt kéri Tőled, segíts: adjál tanácsot, mit és hogyan fényképezzen itt!

Egy képet Buda felől jövet, messziről, ahonnan a telep a dombok vonalába simul, és egy másikat este, színesben a szemközti búzatábláról, ahonnan a lakásoknak egész kivilágított belseje látszik, kívül mindenütt sötét.

